

УДК 373.3.011.3-051:005.336.5]:37.091.33-027.22
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.89.16>

Ю. Є. Зубцова

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті наголошується на важливості впровадження діяльнісного підходу в освітній процес, що обумовлено Концептуальними засадами реформування середньої освіти «Нова українська школа». З'ясовано, що запровадження діяльнісного підходу дозволяє підвищити рівень активності особистості, розвивати комунікативні здібності, створювати умови для розвитку конкурентоспроможної особистості. За діяльнісного підходу в основі психічних утворень особистості є не пасивне спостереження оточуючого світу, а активна та безперервна взаємодія з ним. Автором зосереджено увагу на тому, що ефективність реалізації провідних засад діяльнісного підходу залежить від готовності та професійної компетентності педагогів. Проаналізовано сучасні погляди на трактування понять «компетентність», «професійна компетентність», «педагогічна компетентність», «інноваційна компетентність». Визначено, що професійна компетентність педагога передбачає єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення освітньої діяльності та є цілісною властивістю особистості вчителя. Професійна компетентність включає систему психолого-педагогічних знань, досвід пошукової діяльності, педагогічну майстерність, сукупність загальнопедагогічних здібностей та особистісних якостей, передбачає володіння вчителем педагогічними технологіями, здатність до інноваційної діяльності. Проаналізовано Професійний стандарт, Положення про сертифікацію педагогічних працівників та виокремлено трудові функції, компетентності, знання, уміння і навички, які пов'язані із впровадженням діяльнісного підходу. Зокрема це: знання ключових компетентностей, наскрізних вмінь та вмінь їх розвивати; знання особливостей технологій і методик особистісно орієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання та вмінь їх упроваджувати; знання технології розвитку критичного мислення та вмінь їх застосовувати та ін. В нормативних документах визначено, що вчитель початкових класів має володіти особистісно зорієнтованим, діяльнісним та компетентнісним підходами. З'ясовано, що сучасний вчитель початкових класів має відігравати ролі наставника, фасилітатора, консультанта, менеджера, андрагога, тьютора, модератора, коуча, менеджера дистанційного навчання, партнера по грі, адвоката, дизайнера, інноватора, лідера, інструктора з особистісного зростання, агента змін тощо.

Ключові слова: діяльнісний підхід, компетентність, вчитель початкових класів, освітній процес.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів державної політики в сфері реформування освіти в Україні є перехід від знанневої парадигми навчання на практичну та особистісно орієнтовану, з метою формування компетентностей та наскрізних вмінь необхідних у житті. Саме тому у сучасній педагогіці набуває поширення діяльнісний підхід до організації освітнього процесу, який передбачає опору на внутрішні мотиви учнів, навчання на основі запитів, застосування проєктів, досліджень, ігор, командної взаємодії тощо. Актуальність ідей діяльнісного підходу також зумовлена Концептуальними засадами реформування середньої освіти «Нова українська школа» та потребою у пошуку нових активних методів навчання молодших школярів. Діяльнісний підхід до організації освітнього процесу дозволяє підвищити активність у навчанні, сприяє успішному засвоєнню соціального досвіду, розвитку комунікативних здібностей, позитивно впливає на роз-

виток критичного мислення, емоційний інтелект, креативність тощо. Безперечно, що ефективність реалізації провідних засад діяльнісного підходу залежить від готовності та професійної компетентності педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування професійної компетентності досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме, В. Андрущенко, І. Бех, В. Бондар, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Каплінський, Л. Карпова, І. Коновальчук, Н. Кузьміна, О. Кучерявий, Е. Лузік, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, О. Пометун, О. Пехота, П. Сорокіна, У. Уоллер, Л. Хоружа, М. Шмир та ін. Важливість діяльнісного підходу в освіті обґрунтована у роботах І. Беґа, Т. Гури, О. Колесникової, П. Копосого, Т. Мартинюк, Т. Молнар, Т. Пушкарьової, О. Роми, А. Січка, О. Топузова, М. Шмир та ін.

Мета статті – на основі аналізу нормативно-правових документів, пов'язаних з профе-

сійною діяльністю вчителя початкових класів, виокремити трудові функції, компетентності, знання, уміння і навички, які пов'язані із впровадженням діяльнісного підходу.

Виклад основного матеріалу.

У Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа» зазначено, що в початкових класах навчання має бути організовано через активну діяльність здобувачів. В свою чергу Державний стандарт початкової освіти передбачає «організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1–2 класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3–4 класи)».

У відповідності до вищезазначених документів, а також Концепції розвитку педагогічної освіти, Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» (з дипломом молодшого спеціаліста) змінюються пріоритети у вимогах до компетентностей педагогів.

У нормативно-правових документах та науковій літературі існують різні погляди на трактування поняття «компетентність». Стосовно педагогічної діяльності, науковці використовують поняття «професійна компетентність», «педагогічна компетентність», «загальнопедагогічна компетентність». Ознаки прояву компетентності характеризуються словами «здатність», «вміння», «спроможність», «сукупність знань, умінь і навичок», «сукупність індивідуальних характеристик», «базова характеристика» тощо.

Так, відповідно до визначення Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) компетентність передбачає вміння відповідати комплексу вимог, залучаючи та мобілізуючи психосоціальні ресурси (включаючи навички та ставлення) в певному контексті [1].

В. Каплінський поняття «загальнопедагогічна компетентність учителя», яку до того ж називає базовою характеристикою фахівця, трактує як єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення освітньої діяльності. Ця складна та, за словами автора «багаторівнева, стійка особистісна структура», формується завдяки інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, розвитку загальнопедагогічних здібностей, особистісних якостей та творчого потенціалу, який В. Каплінський визначає як домінуючий чинник. Загальнопедагогічна компетентність включає здатність і готовність педагога розв'язувати завдання та проблеми у професійній діяльності. В складові загальнопедагогічної компетентності автор включає: систему психолого-педагогічних, кваліфікаційних знань, досвід пошукової діяльності, сукупність загальнопедагогічних здібностей

та особистісних якостей, володіння педагогічними технологіями, педагогічну майстерність, здатність до інноваційної діяльності [2, с. 49].

На єдності теоретичної і практичної готовності до здійснення практичної діяльності у професійній компетентності вчителя наголошують і колектив авторів навчального посібника «Педагогічні технології в підготовці вчителів» (І. Прокопенко, О. Іонова, В. Євдокимов, І. Лозова, О. Попова, А. Прокопенко, А. Троцько, К. Юр'єва, Н. Якушко) та конкретизують, якими саме знаннями та уміннями має оволодіти педагог: предметними, методичними, психолого-педагогічними [3, с. 21].

Крім знань, умінь і навичок, у поняття «професійна компетентність» науковці включають:

- готовність до діяльності та сукупність професійно важливих особистісних якостей таких як, креативність, мобільність, комунікабельність, толерантність, урівноваженість, чуйність, прагнення до самопізнання, саморозвитку й самореалізації, саморефлексії (М. Шмир);

- вміння сформулювати мотивацію навчально-пізнавальної діяльності, організувати співробітництво, вміти розкрити творчий потенціал учнів та розвивати їхнє мислення (В. Будак, І. Зязюн, О. Пехота, А. Старева) та ін.

О. Фесенко та В. Шинкаренко визначають результативно-діяльнісний характер компетентності, який обумовлений отриманим життєвим досвідом та спирається на сформовані особистісні риси та якості. Такі ціннісні якості, на думку науковців, відіграють мотиваційну роль для педагога у процесі його професійного самовиховання й саморозвитку, впливаючи на здатність до самооцінки, самоаналізу, самоконтролю та саморегуляції [4, с. 283].

Як цілісну властивість особистості педагога, професійно-педагогічну компетентність розглядає О. Кучерявий. До структури компонентів компетентності він відносить методологічну та теоретико-практичну. До останньої науковець включає предметно-професійну, психофізіологічну, психопедагогічну, цифрову, валео-екологічну, функціональну способно-діяльнісну, методичну та науково-дослідну складові. Визначені автором компетентності та компоненти виступають у Я-концепції особистісного і професійно-культурного розвитку педагога в ролі самодостатніх цінностей-цілей та цінностей-засобів [5, с. 95].

Складовою професійної компетентності є інноваційна, яка з огляду на соціальну значущість освітніх інновацій, пов'язана з процесом соціалізації особистості педагога, професійним самовизначенням, сформованістю системи цінностей тощо.

Аналіз досліджень дозволив І. Коновальчук виділити ознаки інноваційної компетентності педагога, серед яких: особистісна спрямованість

на освоєння нового, готовність до змін в способах діяльності, стилі мислення; усвідомлення соціальної значущості інновацій, здатність до творчого підходу у вирішенні професійних завдань; високий рівень професіоналізму, який базується на осмисленні й вдосконаленні власного професійного досвіду та ін. Науковиця визначає інноваційну компетентність педагога як «інтегративну якість особистості, яка є результатом синтезу мотивів, цінностей, знань, умінь та практичного суб'єктного досвіду й забезпечує високий рівень володіння технологіями реалізації освітніх інновацій» [6, с. 134].

З метою підготовки вчителів початкових класів до реформування початкової освіти, підвищення методичного та практичного рівнів їх професійної компетентності у 2018 році була розроблена Типова освітня програма організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти. Очікувані результати навчання охоплювали в тому числі готовність до змін, гнучкість, постійний професійний розвиток педагогів та включали вивчення / уточнення розуміння таких тем та понять, як «Нові ролі і завдання вчителя в контексті сучасних змін», «Навчальні види діяльності, в основі яких діяльнісний підхід», «Діяльнісний підхід. Критичне мислення і вирішення проблем. Стратегії розвитку критичного мислення», «Педагогіка гри», «Методика компетентнісного навчання «Шість цеглинок», «Проектна діяльність», «Інтеграція навичок», «Щоденні 5», «Щоденні 3», «Наскрізні вміння» тощо [7].

Така підготовка мала сприяти тому, що вчитель початкових класів Нової української школи мав оволодіти та / або підвищити рівень сформованості загальних та спеціальних компетентностей визначених Професійним стандартом.

Так, у Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» (з дипломом молодшого спеціаліста) визначено 5 загальних та 15 професійних компетентностей (мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювальна-аналітична, інноваційна, рефлексивна, компетентність педагогічного партнерства, здатність навчатися протягом життя), які є складовими трудових функцій.

Виокремимо трудові функції та відповідні компетентності, знання, уміння і навички, які пов'язані із впровадження діяльнісного підходу.

Так, трудова функція «Навчання учнів предметних галузей» включає предметно-методичну компетентність, що передбачає:

– знання вчителем методик та технології моделювання змісту навчання та вміння їх застосовувати;

– знання ключових компетентностей, наскрізних вмінь та вміння їх розвивати, формувати готовність до їх застосування;

– знання видів інтеграції, підходів до інтегрованого навчання та здатність формувати в учнів вміння вирішувати практичні завдання, що вимагають синтезу знань з різних освітніх галузей;

– знання інноваційних технологій та вміння їх застосовувати;

– знання особливостей технологій і методик особистісно орієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання та вміння їх упроваджувати;

– знання технології розвитку критичного мислення та вміння їх застосовувати; формувати в учнів вміння аналізувати, обґрунтовувати, доводити власну думку, ставити запитання тощо.

Трудова функція «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу» включає психологічну компетентність, наявність якої передбачає:

– знання видів пізнавальної діяльності учнів та вміння застосовувати методи роботи для розвитку пізнавальної діяльності учнів;

– знання основних умов формування мотивації учнів до навчання та вміння створити такі умови.

Компетентність педагогічного партнерства передбачає знання основних ролей вчителя та вміння застосовувати навички координації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності, підтримувати прагнення учнів до саморозвитку.

Проєктувальна компетентність, яка входить до трудової функції «Участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища», передбачає знання вимог до змістового наповнення освітнього середовища та вміння проєктувати осередки спільно з учнями, зважаючи на їхні вікові особливості, інтереси та потреби.

Трудова функція «Управління освітнім процесом» включає оцінювальну-аналітичну компетентність і передбачає наявність знань методів і прийомів здійснення аналізу та рефлексії, самооцінювання та взаємооцінювання навчальної діяльності учнів та спроможність розвивати в учнів вміння здійснювати самомотивацію до навчання, аналіз, рефлексію навчальної діяльності та ін.

Інноваційна компетентність, яка входить до трудової функції «Безперервний професійний розвиток», в свою чергу включає знання освітніх інновацій та вміння аналізувати та впроваджувати їх [8].

Таким чином, аналіз Професійного стандарту дає можливість стверджувати, що в усі трудові функції визначені у Професійному стандарті входять вміння, які передбачають здатність вчителя зробити освітній процес діяльнісним, а процес здобуття знань під керівництвом вчителя має бути результатом власних активних пошуків дитини.

Формування та удосконалення компетентностей відбувається протягом професійної діяльності. Одним із інструментів визначення рівня сформованості компетентностей є процедура сертифікації вчителів початкових класів. Відповідно до Положення про сертифікацію педагогічних працівників метою сертифікації є «виявлення та заохочення педагогічних працівників з високим рівнем педагогічної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання і новими освітніми технологіями та сприяють їх поширенню» [9].

Згідно з Методикою експертного оцінювання професійних компетентностей учасників, сертифікація – це «зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічних працівників, що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання та вивчення практичного досвіду роботи». У методиці поняття «компетентність» розуміється як системний прояв знань, умінь, здібностей та особистісних якостей педагога, що дають йому можливість успішно вирішувати функціональні завдання, які становлять сутність професійної діяльності [10].

Програма незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів початкової школи структурована відповідно до трудових функцій, визначених Професійним стандартом. Серед фахових знань та вмінь виокремимо ті, що стосуються готовності вчителів до впровадження діяльнісного підходу. Так, у другому розділі Програми, а саме, «Навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)» міститься підрозділ «2.3 Методики навчання освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти», в якому передбачено, що вчитель володіє такими педагогічними підходами в початковій школі, як особистісно зорієнтованим, діяльнісним та компетентнісним. Серед фахових знань та вмінь, як складників професійних компетентностей, визначено, що вчитель початкових класів має знати дидактико-методичні вимоги до організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів; розуміти доцільність застосування методів навчання залежно від умов; підходи до інтеграції змісту та видів діяльності; уміти добирати дидактичні засоби, методи, форми та засоби навчання; визначати особливості та компоненти навчальних занять, необхідні для формування ключових компетентностей учнів та ін.

В четвертому розділі Програми «Організація освітнього середовища», в підрозділі «4.1. Організація індивідуального, диференційованого та інклюзивного навчання» серед змісту матеріалу, яким має володіти вчитель є такі теми: «Ігрова технологія, технологія проблемного навчання, інтерактивна, проектна технологія, технологія розвитку критичного мислення» тощо. Відповідно вчитель має знати особливості

організації освітнього процесу за сучасними технологіями; уміти оцінювати ресурсний потенціал освітнього середовища; добирати доцільні та ефективні методи й прийоми проблемного, диференційованого, розвивального навчання; розрізняти методи, прийоми та стратегії розвитку критичного мислення та ін. [11].

В ході вивчення практичного досвіду передбачено експертне оцінювання 15 професійних компетентностей за 28 критеріями та 92 показниками (2023), які узгоджені із Професійним стандартом [10]. Вивчаючи практичний досвід учасника експерти звертають увагу на вияв таких показників, які тим чи іншим чином торкаються впровадження діяльнісного підходу, до прикладу:

- звернення вчителя до власного досвіду учнів;
- забезпечення компетентнісного підходу у навчанні;
- розвиток критичного мислення учнів;
- фасилітація роботи школярів;
- баланс між обсягом мовленнєвої активності учнів та педагога;
- розвиток пізнавального інтересу учнів;
- стимулювання до активності в освітньому процесі;
- формування навичок взаємооцінювання, контролю та самоконтролю, рефлексії;
- знання та застосування новацій та педагогічних технологій в початковій освіті тощо [10].

Таким чином, сучасний вчитель початкових класів має відігравати ролі наставника, фасилітатора, консультанта, менеджера, андрагога, тьютора, модератора, коуча, менеджера дистанційного навчання, партнера по грі, адвоката, дизайнера, інноватора, лідера, інструктора з особистісного зростання, агента змін тощо. Перед сучасним вчителем стоять завдання передавати інформацію чітко та переконливо; створити ефективне навчальне середовище, яке врахує особливості та потреби учнів; бути ентузіазмом, творчим та креативним; бути чутливим до культурних та гендерних питань, сприяти толерантності та соціальної згуртованості.

Висновки і пропозиції. Освітній процес в межах діяльнісного підходу передбачає організацію та керівництво навчальною діяльністю молодших школярів. Аналіз Професійного стандарту, Положення про сертифікацію педагогічних працівників доводить, що трудові функції, компетентності, знання, уміння і навички, визначені в документах пов'язані із впровадження діяльнісного підходу. Професійна компетентність педагога передбачає єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення освітньої діяльності та є цілісною властивістю особистості вчителя. Відповідно вчитель початкових класів має бути компетентним, вмотивованим та відкритим до

змін, щоб забезпечити активну позицію учня під час навчання, розкривати потенційні можливості особистості, формувати компетентності та наскрізні вміння, визначені у Державному стандарті початкової освіти.

Список використаної літератури:

1. The definition and selection of key competencies. Executive Summary. Paris: OECD, 2005. URL: www.oecd.org/pisa/35070367.pdf
2. Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти : монографія / О. Акімова, В. Галузяк та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 388 с.
3. Педагогічні технології в підготовці вчителів : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-є вид., допов. і переробл. Харків : ХНПУ, 2018. 457 с.
4. Фесенко О., Шинкаренко В. Формування особистісного компонента професійної компетентності вчителя початкової школи в контексті нової української школи. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2020. № 1 (68). С. 282–286.
5. Кучерявий О. Г. Професійний і особистісний розвиток сучасного вчителя : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 329 с.
6. Коновальчук І. І. Інноваційна компетентність педагога. *Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (20–21 травня 2011 р., м. Житомир). Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. С. 133–137.
7. Типова освітня програма організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти: наказ Міністерства освіти і науки України № 36 від 15 січня 2018 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS29435>
8. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» (з дипломом молодшого спеціаліста): наказ № 2736 Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
9. Положення про сертифікацію педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2018-%D0%BF#Text>
10. Методика експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації: наказ Державної служби якості освіти України від 01.03.2019 № 01-11/9 (в редакції наказу Державної служби якості освіти від 21.02.2023 № 01-10/32). URL: <https://cutt.ly/s5tafHI>
11. Програма незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів початкової школи: наказ Міністерства освіти і науки України від 5 квітня 2022 року № 294. URL: <https://cutt.ly/e5tgw7>

Zubtsova Y. Formation of professional competence of primary school teachers in the context of the implementation of the activity approach

The article emphasizes the importance of introducing an activity approach in the educational process, which is conditioned by the Conceptual foundations of reforming secondary education “New Ukrainian School”. It was found that the introduction of the activity approach allows increasing the level of activity of the individual, to develop communicative abilities, create conditions for development of a competitive personality. According to the activity approach, the basis of the mental formations of the personality is not passive observation of the surrounding world, but active and continuous interaction with it. The author focuses on the fact that the effectiveness of the implementation of the leading principles of the activity approach depends on readiness and professional competence of teachers. Modern views on interpretation of the concepts of “competence”, “professional competence”, “pedagogical competence”, “innovative competence” are analyzed. It is determined that the professional competence of the teacher implies the unity of theoretical and practical readiness for the implementation of educational activities and is a holistic property of the teacher’s personality. Professional competence includes a system of psychological and pedagogical knowledge, experience in search activities, pedagogical skills, a set of general pedagogical abilities and personal qualities, implies the teacher’s possession of pedagogical technologies, ability to innovate. The Professional Standard, the Regulation on Certification of Pedagogical Workers are analyzed and labor functions, competencies, knowledge, abilities and skills that are associated with the implementation of the activity approach are allocated. In particular, these are: knowledge of key competencies, cross-cutting skills and the ability to develop them; knowledge of the peculiarities of technologies and methods of student-centered, competency and integrated learning and the ability to implement them; knowledge of critical thinking development technologies and the ability to apply them, etc. The normative documents stipulate that the primary school teacher must have personally-oriented activity and competence approaches. It was found that the modern primary school teacher plays the roles of mentor, facilitator, consultant, manager, andragogue, tutor, moderator, coach, distance learning manager, game partner, lawyer, designer, innovator, leader, personal growth instructor, change agent, etc.

Key words: activity approach, competence, primary school teacher, educational process.